

**ΕΡΕΥΝΑ ΤΟΥ ΕΛΙΑΜΕΠ
ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ**

7.

**ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΠΡΟΣΒΑΣΗΣ ΚΑΙ ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ:
ΕΛΛΕΙΜΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ**

Δημήτρης Μπουρίκος

Υποψήφιος Διδάκτορας
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Ιούνιος 2006

Περίληψη

Στη νέα εποχή της ψηφιακής οικονομίας και της οικονομίας γνώσης και καινοτομίας ο ρόλος του πανεπιστημίου θεωρείται καθοριστικός. Διάφορες πολιτικές και μέθοδοι για τη διασύνδεση του πανεπιστημίου με την αγορά εργασίας βρίσκονται στο επίκεντρο της δημόσιας συζήτησης στην Ευρώπη και στην Ελλάδα.

Το ελληνικό παράδειγμα αναδεικνύει την ανάγκη για μια μεταρρυθμιστική προσπάθεια που θα στοχεύει στην επίτευξη ευρύτερης πρόσβασης στο πανεπιστήμιο αλλά και πρόσβασης του πανεπιστημίου στο εγχώριο και στο διεθνές οικονομικό και επιστημονικό περιβάλλον. Η πρόσβαση στις πανεπιστημιακές σπουδές δεν είναι δεδομένη για όλες τις ελληνικές περιφέρειες και ιδιαίτερα για ορισμένες ομάδες του πληθυσμού (μειονότητες, αποστερημένοι). Σχολές με κύρος και κατοχυρωμένα επαγγελματικά δικαιώματα συγκεντρώνουν φοιτητές μεσαίων και ανώτερων εισοδηματικών στρωμάτων, ενώ σχολές με ασαφή και μη κατοχυρωμένα επαγγελματικά δικαιώματα συγκεντρώνουν φοιτητές από μεσαία και κατώτερα εισοδηματικά στρώματα. Υψηλά ποσοστά φοιτητών δεν ολοκληρώνουν ποτέ τις σπουδές τους στο πανεπιστήμιο.

Παρατηρείται ιδιότυπη «ιδιωτικοποίηση» των ερευνητικών αποτελεσμάτων και πληροφοριών από πανεπιστημιακούς, ερευνητές και διοικητικά στελέχη των πανεπιστημίων, πράγμα που εμποδίζει την επίτευξη δικτύων συνεργασίας, οικονομιών κλίμακας και διάχυσης της γνώσης. Πολλά πανεπιστημιακά τμήματα μοιάζουν με «κεχωρισμένα οχυρά». Η πρόσβαση στην αγορά εργασίας αποδεικνύεται όλο και πιο δύσκολη, γεγονός που οφείλεται σε μεγάλο βαθμό σε παράγοντες ανεξάρτητους από την εκπαίδευση (ακαμψίες αγοράς εργασίας, κλειστά επαγγέλματα, πρότυπο οικονομικής ανάπτυξης).

Για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση στο χώρο του πανεπιστημίου προτείνεται η επικέντρωση της προσπάθειας στην καθιέρωση θεσμών ενίσχυσης, αξιολόγησης και επιβράβευσης «επιτευγμάτων πρόσβασης» των πανεπιστημιακών σχολών και τμημάτων (π.χ. συμμετοχή σε ερευνητικά δίκτυα, υποστήριξη μειονεκτούντων φοιτητών, ενσωμάτωση διάστασης του φύλου, ανάπτυξη επιχειρηματικότητας).

Περιεχόμενα

1. Το ζήτημα της πρόσβασης στο νέο οικονομικό και κοινωνικό περιβάλλον	4
2. Ζητήματα πρόσβασης στο ελληνικό πανεπιστήμιο: ελλείμματα και προκλήσεις.....	7
2.1. Πρόσβαση-είσοδος των νέων στο πανεπιστήμιο	7
2.2. Πρόσβαση της ερευνητικής και της ευρύτερης κοινότητας στα πορίσματα κάθε υπομονάδας του πανεπιστημιακού συστήματος	11
2.3. Πρόσβαση του διδακτικού προσωπικού και του φοιτητικού πληθυσμού στη διεθνή ακαδημαϊκή κοινότητα	13
2.4. Πρόσβαση των αποφοίτων στην αγορά εργασίας (διασύνδεση πανεπιστημίου και αγοράς εργασίας)	14
Βασικό συμπέρασμα	20
Βιβλιογραφία-Πηγές	21

1. Το ζήτημα της πρόσβασης στο νέο οικονομικό και κοινωνικό περιβάλλον

Το ελληνικό πανεπιστήμιο αποτελεί παραδοσιακά το βασικό δίαυλο κοινωνικής και οικονομικής ανόδου των μεσαίων και κατώτερων κοινωνικοοικονομικών στρωμάτων της χώρας μας (Τσουκαλάς, 1975· Λαμπίρη-Δημάκη, 1974). Η χρησιμότητά του ως διαύλου κοινωνικής κινητικότητας κατέστησε σημαντικό το αίτημα της διεύρυνσης της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης με την εισαγωγή όλο και περισσότερων αποφοίτων δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στα πανεπιστημιακά τμήματα.

Ωστόσο, τα σημερινά δεδομένα για τη συμβολή των πανεπιστημιακών σπουδών στην κοινωνικοοικονομική άνοδο και κινητικότητα έχουν προκαλέσει αμφισβητήσεις όσον αφορά τον παραδοσιακό τους ρόλο και έχουν αναδείξει νέες κατευθύνσεις και προσανατολισμούς σχετικά κυρίως με την προσαρμογή του πανεπιστημίου στο νέο κοινωνικό και οικονομικό περιβάλλον. Στη σχετική συζήτηση συμμετέχουν πολλοί άμεσα και έμμεσα ενδιαφερόμενοι: κινήσεις πολιτών, εκπαιδευτικοί, φοιτητές, επιχειρηματικός κόσμος και διεθνείς οργανισμοί φιλοδοξούν να επηρεάσουν τη διαμόρφωση του στρατηγικού οράματος για το πανεπιστήμιο του 21ου αιώνα.

Η αξιοποίηση μιας σειράς ερευνητικών ευρημάτων για τις στάσεις των φοιτητών και των αποφοίτων πανεπιστημιακής εκπαίδευσης, και για τις προσδοκίες της επιχειρηματικής κοινότητας και τμήματος της κοινωνίας των πολιτών, σε συνδυασμό με τη συζήτηση που διεξάγεται για το ρόλο του πανεπιστημίου του 21ου αιώνα στους διεθνείς και περιφερειακούς οργανισμούς (Παγκόσμια Τράπεζα, Διεθνές Γραφείο Εργασίας, UNESCO, Ευρωπαϊκή Ένωση), αναδεικνύει ως κυρίαρχο θέμα την πρόσβαση των πανεπιστημίων στη νέα οικονομία της γνώσης. Η έμφαση στο ζήτημα της πρόσβασης συνδέεται με τις σύγχρονες τάσεις και εξελίξεις στην

οικονομία (κυριαρχία του τομέα των υπηρεσιών, οικονομία της γνώσης και της καινοτομίας, ψηφιακή οικονομία, αυξημένος διεθνής ανταγωνισμός) και με τις δυσκολίες των πιο αδύναμων ομάδων του πληθυσμού να συμμετάσχουν στη νέα οικονομία (και κοινωνία).

Η νέα ψηφιακή οικονομία χαρακτηρίζεται από τη δημιουργία των δικτύων και την αντικατάσταση της ιδιοκτησίας από την *πρόσβαση* (Rifkin, 2001). Τι σημαίνει όμως πρόσβαση; Ένας ορισμός είναι ο εξής: «Η ανταλλαγή ιδιοκτησίας ανάμεσα σε πωλητές και αγοραστές, το πιο σημαντικό χαρακτηριστικό του σύγχρονου συστήματος της αγοράς, παραχωρεί τη θέση της σε μια βραχυπρόθεσμη πρόσβαση ανάμεσα σε παρέχοντες υπηρεσίες και πελάτες που λειτουργούν εντός ενός δικτύου σχέσεων. Στην οικονομία των δικτύων είναι πιο πιθανό τόσο η φυσική όσο και η πνευματική ιδιοκτησία να γίνονται αντικείμενο πρόσβασης παρά ανταλλαγής από τις επιχειρήσεις» (Rifkin, 2001, σ. 17).

Η νέα ψηφιακή εποχή δημιουργεί τις δικές της κοινωνικοοικονομικές διακρίσεις. Ο Rifkin (2001, σ. 34) αναφέρεται πλέον στην ύπαρξη των *συνδεδεμένων* και των *μη συνδεδεμένων* (ατόμων, οργανώσεων, ιδρυμάτων κ.ά.) και στο μεταξύ τους χάσμα, πολύ ευρύτερο από το χάσμα ανάμεσα σε έχοντες και σε μη έχοντες. Η δυνατότητα πρόσβασης στην πληροφορία και στην ψηφιακή οικονομία αποτελεί λοιπόν το κριτήριο των νέων αποκλεισμών, αλλά και το κριτήριο για την αξιολόγηση των θεσμών (όπως το εκπαιδευτικό σύστημα) ως προς τη συμβολή τους:

- στην επιτάχυνση των αναπτυξιακών ρυθμών,
- στην ανάκτηση και διατήρηση της ανταγωνιστικότητας, και
- στην άμβλυνση του χάσματος μεταξύ συνδεδεμένων (προνομιούχων) και μη συνδεδεμένων (μη προνομιούχων).

Η Διακήρυξη της UNESCO (1998) για την ανώτατη εκπαίδευση του 21ου αιώνα δίνει ιδιαίτερη σημασία στην εξασφάλιση ισότιμων συνθηκών πρόσβασης σε αυτήν και στη σύνδεση της ανώτατης με τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση (βλ. σχετικά άρθρο 3 της Διακήρυξης). Στο συγκεκριμένο άρθρο της Διακήρυξης επισημαίνεται η *ανάγκη ενεργητικής διευκόλυνσης ειδικών ομάδων του πληθυσμού* (π.χ. μειονότητες, μειονεκτούντες, άτομα με ειδικές ανάγκες), επειδή οι συγκεκριμένες ομάδες και άτομα έχουν να συνεισφέρουν σημαντική «προστιθέμενη αξία» στην ανάπτυξη της κοινωνίας και της οικονομίας.

Επίσης, από την UNESCO προτείνεται η διευκόλυνση της δημοσιοποίησης των ερευνητικών αποτελεσμάτων (άρθρο 5), η συνεργασία με τον κόσμο της εργασίας και με στόχο τις κοινωνικές ανάγκες (άρθρα 6, 7), και η προώθηση εκπαιδευτικών μεθόδων που προάγουν την κριτική σκέψη και τη δημιουργικότητα (άρθρο 9)¹.

Τέλος, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή με ανακοίνωσή της, που δημοσιεύτηκε στις 10 Μαΐου 2006, κάνει λόγο για την ανάγκη πρόσβασης α) φοιτητών σε πανεπιστήμια χωρών άλλων από τη χώρα προέλευσής τους, β) φοιτητών που σπουδάζουν στο εξωτερικό σε πηγές χρηματοδότησης της χώρας όπου φοιτούν (δάνεια, υποτροφίες), και γ) των μεγαλύτερων σε ηλικία πολιτών στην πανεπιστημιακή εκπαίδευση (European Commission, 2006).

¹ Συγκριτικά με τις απόψεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και το σχετικό δημόσιο διάλογο στην Ευρώπη, η UNESCO εκφράζει μια στρατηγική και ένα όραμα για το πανεπιστήμιο του 21ου αιώνα πιο στενά συνδεδεμένα με τα υπόλοιπα υποσυστήματα πλην του οικονομικού (κοινωνικό υποσύστημα). Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή εστιάζεται κυρίως στην ανάκτηση της ανταγωνιστικότητας των πανεπιστημίων της έναντι των αμερικανικών, ενώ η UNESCO ενδιαφέρεται και για τις ποιοτικές διαστάσεις της πρόσβασης στο πανεπιστήμιο (ποιοι και πώς έχουν πρόσβαση) καθώς και για το ρόλο του τελευταίου στην άμβλυνση των κοινωνικών ανισοτήτων.

Η έννοια της πρόσβασης μπορεί να χρησιμοποιηθεί για την ανάλυση και την αξιολόγηση μιας σειράς θεμάτων και πρακτικών που σχετίζονται με το ελληνικό πανεπιστήμιο και το ρόλο του στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία και οικονομία.

2. Ζητήματα πρόσβασης στο ελληνικό πανεπιστήμιο: ελλείμματα και προκλήσεις

Η πρόσβαση σε σχέση με το ελληνικό πανεπιστήμιο προσλαμβάνει δύο διαστάσεις, ποσοτική και ποιοτική, και αναφέρεται σε τέσσερα διακριτά υποσυστήματα της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης:

- α) πρόσβαση-είσοδος των νέων στα πανεπιστήμια,*
- β) πρόσβαση της ερευνητικής και της ευρύτερης κοινότητας στα πορίσματα κάθε υπομονάδας του πανεπιστημιακού συστήματος,*
- γ) πρόσβαση του ανθρώπινου δυναμικού (διδάσκοντες και φοιτητές) στη διεθνή ακαδημαϊκή κοινότητα, και*
- δ) πρόσβαση των αποφοίτων των πανεπιστημίων στην εγχώρια και στη διεθνή αγορά εργασίας (διασύνδεση πανεπιστημίου και αγοράς εργασίας).*

2.1. Πρόσβαση-είσοδος των νέων στο πανεπιστήμιο

Όπως διαπιστώνεται από τα υψηλά ποσοστά φοιτητών τα οποία καταγράφονται για τα πανεπιστήμια (ημεδαπής και αλλοδαπής), ολοένα και περισσότεροι Έλληνες νέοι συμμετέχουν σε αυτό το μορφωσιογόνο περιβάλλον. Προβλέπονται μάλιστα ειδικές ρυθμίσεις για πληθυσμιακές ομάδες με συγκριτικά μειονεκτήματα (π.χ. ποσοστώσεις υπέρ των αποφοίτων εσπερινών λυκείων).

Ωστόσο, τα ευρήματα σύγχρονων εμπειρικών ερευνών που έχουν πραγματοποιηθεί στην Ελλάδα οδηγούν στο συμπέρασμα ότι υπάρχουν υψηλά ποσοστά σχολικής διαρροής από τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση (γυμνάσια και

λύκεια) και χαμηλός δείκτης πρόσβασης στην τριτοβάθμια εκπαίδευση σε συγκεκριμένες περιφέρειες και δήμους της χώρας.

Σύμφωνα με σχετική έρευνα του Ε.Κ.Κ.Ε.² για την περίοδο 2000-2002, καταγράφονται ιδιαίτερα υψηλά ποσοστά (πάνω από 20%) σχολικής διαρροής στο γυμνάσιο στην Κρήτη (νομοί Ρεθύμνης, Ηρακλείου, Λασιθίου), στη Θράκη (νομοί Ξάνθης και Ροδόπης), στα Ιόνια Νησιά (νομοί Ζακύνθου, Κεφαλονιάς, Λευκάδας) και στην Πελοπόννησο (νομοί Αρκαδίας, Ηλείας, Λακωνίας).

Παλιότερη έρευνα του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου για τη σχολική διαρροή στο γυμνάσιο για το σχολικό έτος 1997-1998 (Παλαιοκρασάς κ.ά., 2003) καταδεικνύει επίσης τη μειονεκτική θέση νομών της Κρήτης, της Θράκης και νησιών του Ιονίου και του Αιγαίου. Στο σύνολο της χώρας καταγράφεται σχολική διαρροή σε ποσοστό σχεδόν 7%, με το νομό Ξάνθης να φτάνει στο 21,7% και το νομό Ευρυτανίας στο 16%. Υπάρχουν μάλιστα γυμνάσια στην Ξάνθη, στο Ηράκλειο της Κρήτης και στην Ευρυτανία με ποσοστό σχολικής διαρροής πάνω από 60%. Η μεγαλύτερη διαρροή μαθητών στην περιοχή της πρωτεύουσας παρουσιάζεται σε υποβαθμισμένες περιοχές της Αθήνας και της Δυτικής Αττικής. Γυμνάσια των Αγίων Αναργύρων, του Περιστερίου, του Ασπρόπυργου και του Ζεφυρίου εμφανίζουν ποσοστά σχολικής διαρροής πάνω από 20%: ο ένας στους πέντε μαθητές που εγγράφηκαν στο γυμνάσιο την περίοδο 1997-1998 δεν ολοκλήρωσε τις σπουδές του σε αυτό.

Η περιφερειακή διάσταση της πρόσβασης και ειδικότερα των πιθανοτήτων εισόδου στην τριτοβάθμια εκπαίδευση αναδεικνύεται και από έρευνα του Κέντρου Ανάπτυξης Εκπαιδευτικής Πολιτικής της Γ.Σ.Ε.Ε. το 2005 (Κ.ΑΝ.Ε.Π.-Γ.Σ.Ε.Ε., 2005). Σύμφωνα με τα επεξεργασμένα στοιχεία από τα αποτελέσματα των Πανελλήνιων Εξετάσεων του 2004 και του 2005 για την εισαγωγή στην τριτοβάθμια

εκπαίδευση, προκύπτει σημαντική διασπορά του βαθμού επιτυχίας ανά νομό και περιφέρεια. Σε αρκετές περιπτώσεις ο χαμηλός βαθμός εισόδου συσχετίζεται με χαμηλό δείκτη τοπικής ανάπτυξης, με υψηλή ανεργία, με κλιμακούμενη αποβιομηχάνιση και με χαμηλό κατά κεφαλήν Α.Ε.Π. Μεταξύ των νομών με χαμηλό δείκτη πρόσβασης στην τριτοβάθμια εκπαίδευση και χαμηλό δείκτη ευημερίας περιλαμβάνονται οι νομοί Ευρυτανίας, Άρτας, Ηλείας, Ροδόπης, Ξάνθης και Πέλλας.

Οξυμμένα φαινόμενα αποκλεισμού από την εκπαίδευση παρατηρούνται μεταξύ συγκεκριμένων ομάδων του πληθυσμού, όπως οι μετανάστες, τα άτομα με ειδικές ανάγκες, οι τσιγγάνοι (Ρομ), οι φυλακισμένοι νέοι, οι Πόντιοι από την πρώην Ε.Σ.Σ.Δ. και οι κοινωνικά και οικονομικά μειονεκτούντες (βλ. χαρακτηριστικά Τρέσσου, 1998). Η ανυπαρξία ή η αποτυχία συγκεκριμένων δημόσιων πολιτικών για καθεμιά από τις παραπάνω ομάδες³ συντελούν στην περιθωριοποίησή τους και στον τελικό αποκλεισμό τους από το εκπαιδευτικό σύστημα. Τελική συνέπεια του αποκλεισμού τους είναι η *διαγενεακή μεταβίβαση της φτώχειας*⁴, μείζον ζήτημα των δημόσιων πολιτικών κοινωνικής συνοχής και αλληλεγγύης.

Ωστόσο, τα υψηλά ποσοστά μη αποφοίτησης των σπουδαστών από τα ιδρύματα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης (εγκατάλειψη σπουδών), που σε ορισμένες περιπτώσεις αγγίζουν και το 40% των εγγεγραμμένων (βλ. Χατζηπαντελή, 2005), αναδεικνύουν επίσης τις *ποιοτικές διαστάσεις της εισόδου*, οι οποίες σχετίζονται

² Σχετική αναφορά και παρουσίαση στοιχείων στο άρθρο του Β. Παπαναστασούλη (2006), «Τα θρανία της αποτυχίας».

³ Παραδείγματα μπορούν να αντληθούν από την ανεπιτυχή μεταναστευτική πολιτική (βλ. Τριανταφυλλίδου, 2005) και την ανυπαρξία σχολικών κοινωνικών υπηρεσιών για τη στήριξη και την ενδυνάμωση των μαθητών που προέρχονται από μειονεκτούσες ομάδες του πληθυσμού.

⁴ Σύμφωνα με τα τελευταία στοιχεία οικογενειακών προϋπολογισμών περιόδου Φεβρουαρίου 2004-Ιανουαρίου 2005, το 83,7% των φτωχών είτε είναι αναλφάβητοι, είτε έχει τελειώσει μερικές τάξεις του δημοτικού, είτε το δημοτικό ή το γυμνάσιο, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για τους μη φτωχούς εκτιμάται σε 47,3%. Επίσης, στο φτωχό πληθυσμό παρατηρείται μεγαλύτερη εκπαιδευτική στασιμότητα (εκπαιδευτικό επίπεδο των μελών του νοικοκυριού ίδιο ακριβώς με αυτό των γονιών τους). Βλ. αναλυτικότερα Ε.Σ.Υ.Ε. (2006).

άμεσα με παράγοντες όπως η κατοχή επαρκών οικονομικών μέσων για την επιτυχή παρακολούθηση των μαθημάτων.

Η είσοδος στο πανεπιστήμιο των νέων φοιτητών υπό το βάρος των ποιοτικών ελλείψεων συντελεί σε σημαντικό βαθμό στην ανεπιτυχή παρακολούθηση των μαθημάτων, στην ενίσχυση του φαινομένου των βραδυπορούντων φοιτητών, στη σπατάλη πολύτιμων πόρων (δημόσιων και ιδιωτικών) και στην ενίσχυση των μειωμένων προσδοκιών των συγκεκριμένων φοιτητών για κοινωνικοοικονομική κινητικότητα.

Η «οικειοθελής αποχώρηση» των φοιτητών από το πανεπιστήμιο («αιώνιου» φοιτητές) αποδίδεται συνήθως σε προσωπικές ιδιαιτερότητες της ελληνικής οικογένειας και των παιδιών-φοιτητών της («επιζητούν την καλοπέραση», «είναι φυγόπονοι», «υπερπροστατευτικοί γονείς», «βλέπουν το πανεπιστήμιο ως διασκέδαση», «είναι τεμπέληδες», «έχουν μετατρέψει το πανεπιστήμιο σε καφετέρια» κ.ά.), αναπαράγοντας με αυτό τον τρόπο στο δημόσιο διάλογο την ερμηνευτική δύναμη της «ψυχολογιοποίησης»⁵ (λανθασμένη απόδοση των κοινωνικών συμπεριφορών και τοποθετήσεων των φοιτητών σε ατομικά ψυχολογικά χαρακτηριστικά).

Η εφαρμογή τέτοιων ερμηνειών παραβλέπει τη συστημική διάσταση του πανεπιστημίου, το γεγονός δηλαδή ότι αποτελεί υποσύστημα ενός ευρύτερου συστήματος το οποίο βρίσκεται σε διαρκή αλληλεπίδραση με αυτό το τελευταίο. Μεταβλητές όπως η κοινωνική και η οικονομική κατάσταση των φοιτητών, καθώς και η γεωγραφική περιφέρεια από την οποία προέρχονται, φαίνεται ότι συντελούν

⁵ Για το φαινόμενο της ψυχολογιοποίησης και τις επιπτώσεις των ψυχολογικών ερμηνειών στα φαινόμενα κοινωνικής επιρροής βλ. αναλυτικότερα Παπαστάμου (1989). Η ψυχολογιοποίηση αναφέρεται στην εγκαθίδρυση ενός ψυχολογικού ντετερμινισμού, μιας αιτιότητας ανάμεσα σε μια κοινωνική συμπεριφορά ή μια ιδεολογική τοποθέτηση και στα ψυχολογικά χαρακτηριστικά που την προκάλεσαν. Επίσης, η ψυχολογιοποίηση αποτελεί έναν τρόπο αντίστασης στις απόπειρες πειθούς, στην αλλαγή της γνώμης, ακόμη και στην κοινωνική αλλαγή (Παπαστάμου, 1989, σσ. 19-20).

στην παράταση των σπουδών και στην εγκατάλειψή τους όταν οι οικονομικές δυσκολίες δεν είναι δυνατόν να αντιμετωπιστούν. Σημαντική μερίδα φοιτητών εργάζεται παράλληλα με τις σπουδές για να καλύψει βασικά έξοδα διαβίωσης με αρνητικές συνέπειες για το χρόνο αποφοίτησης αλλά και για την ποιότητα του αποκτώμενου πτυχίου (ελλιπής παρακολούθηση μαθημάτων, μη ενσωμάτωση στην πανεπιστημιακή κοινότητα, οριακή βαθμολογική επιτυχία, μη απόκτηση βασικών δεξιοτήτων).

2.2. Πρόσβαση της ερευνητικής και της ευρύτερης κοινότητας στα πορίσματα κάθε υπομονάδας του πανεπιστημιακού συστήματος

Η λειτουργία των πανεπιστημιακών σχολών και τμημάτων (υπομονάδες του πανεπιστημιακού συστήματος) στην κοινωνία της γνώσης και της πληροφορίας, αλλά και στο πλαίσιο αναζήτησης αυξημένης κοινωνικής λογοδοσίας για όλους τους δημόσιους φορείς, προϋποθέτει τόσο την ελεύθερη πρόσβαση επιμέρους υπομονάδων στα ερευνητικά πορίσματα των υπολοίπων (π.χ. πανεπιστημιακά τμήματα, εργαστηριακά κέντρα-ινστιτούτα των τμημάτων, ερευνητικές ομάδες) όσο και την πρόσβαση της ευρύτερης κοινότητας (επιχειρήσεις, μη κυβερνητικές οργανώσεις, ενδιαφερόμενοι πολίτες) στην ερευνητική δραστηριότητα του πανεπιστημιακού συστήματος.

Η έρευνα που διεξάγεται από δημόσια συστήματα με δημόσια χρηματοδότηση εμπίπτει στον ορισμό του δημόσιου αγαθού και ως εκ τούτου δεν μπορεί να αποκλειστεί σε κανέναν πολίτη (πόσο μάλλον στους υπόλοιπους ερευνητές) η πρόσβαση σε αυτήν. Στα ελληνικά πανεπιστήμια παρατηρείται μια *ιδιότυπη «ιδιωτικοποίηση»* των ερευνητικών πορισμάτων: οι ερευνητές ή οι επικεφαλής των

ερευνητικών ομάδων ή φορέων ανακοινώνουν τα πορίσματα των ερευνών τους με όποιον τρόπο, όποτε και σε όποιους επιθυμούν⁶.

Η «ιδιωτικοποίηση» αυτή συνεπάγεται μια σειρά αρνητικών οικονομικών τόσο για το ίδιο το πανεπιστημιακό σύστημα όσο και για την ευρύτερη κοινότητα: χαμηλός βαθμός διάχυσης της γνώσης, ερευνητικές επικαλύψεις, απόκτηση οιονεί προσόδων από τη διαχείριση της γνώσης⁷, κατακερματισμός των υπομονάδων (τμημάτων, εργαστηρίων) σε άτυπα επιμέρους καθεστώτα με ιδιαίτερη οργανωσιακή κουλτούρα, έλλειψη οικοδόμησης «πανεπιστημιακής κοινότητας», μειωμένη «εμπλοκή» παραγόντων της ευρύτερης κοινότητας (επιχειρήσεις, τοπική αυτοδιοίκηση, κοινωνία πολιτών) στη λειτουργία της «πανεπιστημιακής κοινότητας».

Σε πολλές υπομονάδες του πανεπιστημιακού συστήματος παρατηρείται η τάση «ενθυλάκωσης» των ερευνητικών αποτελεσμάτων στο εσωτερικό του συστήματος (κλειστό σύστημα) με μειωμένη ανατροφοδότηση και άρνηση συζήτησης οποιασδήποτε προσαρμογής στο εξωτερικό περιβάλλον (ευρύτερα συστήματα).

⁶ Δεν παραβλέπεται η σημαντική παράμετρος μιας γενικότερης ανασφάλειας ως προς τη χρήση ερευνητικών πορισμάτων που συνδέεται βασικά με την προστασία των πνευματικών δικαιωμάτων. Ωστόσο, η όποια ανασφάλεια σχετικά με την προστασία των πνευματικών δικαιωμάτων μάλλον επιβεβαιώνει την έλλειψη εμπιστοσύνης εντός της πανεπιστημιακής και ερευνητικής κοινότητας. Πολλές φορές γίνεται κατάχρηση και αντιδεοντολογική χρήση της ως επιχειρήματος. Η γνώσια πανεπιστημιακή κοινότητα επιδιώκει τη δημοσιοποίηση των ερευνητικών δραστηριοτήτων της στο μέγιστο βαθμό, έτσι ώστε να διευκολυνθεί ο επιστημονικός διάλογος.

⁷ Οι κατέχοντες τα πορίσματα της δημόσιας χρηματοδοτούμενης έρευνας στα πανεπιστήμια έχουν ένα συγκριτικό πλεονέκτημα έναντι των υπολοίπων και συχνά αποφεύγουν την αξιολόγησή τους από την υπόλοιπη επιστημονική κοινότητα. Είναι χαρακτηριστική η περίπτωση της δημοσίευσης κάποιων ερευνητικών συμπερασμάτων σε εφημερίδες (για την απόκτηση της αναγκαίας δημοσιότητας) και την ίδια στιγμή της άρνησης σε άλλους ερευνητές και μέλη της πανεπιστημιακής κοινότητας να έχουν πρόσβαση στα πορίσματα και στη μεθοδολογία. Οι Πελαγίδης και Μητσόπουλος (2006) κάνουν λόγο και για προνομιούχες προσόδους που αναφέρονται στην αύξηση του ελεύθερου χρόνου, στην αναζήτηση πόρων από εξωπανεπιστημιακές δραστηριότητες και στη λανθάνουσα φήμη (κύρος) του επαγγέλματος. Είναι προφανές ότι η επιλεκτική παροχή πρόσβασης στα αποτελέσματα συγκεκριμένων ερευνητικών δραστηριοτήτων μπορεί να χρησιμοποιηθεί για την άντληση εξωπανεπιστημιακών προσόδων.

2.3. Πρόσβαση του διδακτικού προσωπικού και του φοιτητικού πληθυσμού στη διεθνή ακαδημαϊκή κοινότητα

Η συμμετοχή διδασκόντων και φοιτητών σε εκπαιδευτικά προγράμματα της αλλοδαπής θεωρείται σημαντική προϋπόθεση για την άρση των εθνοκεντρικών προτύπων στην επιστημονική μεθοδολογία αλλά και για την κατανόηση σύγχρονων τάσεων της επιστήμης σε όλα τα γνωστικά αντικείμενα. Η ίδια η διαδικασία της ευρωπαϊκής ενοποίησης ασκεί πιέσεις και για την αύξηση της κινητικότητας του ερευνητικού προσωπικού στον ευρωπαϊκό χώρο και για τη διάχυση της γνώσης μεταξύ χωρών και ερευνητικών πεδίων.

Η κινητικότητα διδασκόντων και σπουδαστών σε πανεπιστήμια άλλων χωρών για την παρακολούθηση σεμιναρίων, τη συμμετοχή σε εκπαιδευτικά προγράμματα, για την παρακολούθηση μέρους των μαθημάτων του προγράμματος σπουδών ή για τη διενέργεια τμήματος έρευνας συμβάλλει στη διεθνοποίηση και αναδεικνύει τη βάση για την ανάπτυξη μιας σειράς θετικών οικονομιών: εξοικείωση με διαφορετικά εκπαιδευτικά συστήματα και διδακτικές πρακτικές, εξοικείωση με το πολυπολιτισμικό περιβάλλον, συνειδητοποίηση και αντιμετώπιση εθνικών στερεοτύπων και επιστημονικών μεροληψιών, ανάπτυξη συγκριτικής σκέψης και μεθοδολογίας, χρήση ξένων γλωσσών στην επιστημονική έρευνα, οικοδόμηση διακρατικών και διεθνών ερευνητικών δικτύων.

Παρά την αύξηση της κινητικότητας διδασκόντων και φοιτητών προς το εξωτερικό, προτείνεται η ανάπτυξη ενεργειών διεθνοποίησης όπως η οργάνωση διεθνών σεμιναρίων (π.χ. θερινά σχολεία – summer schools), που δίνουν την ευκαιρία σε διδάσκοντες, ερευνητές και φοιτητές να έρχονται σε επαφή με αλλοδαπούς ομολόγους τους εντός των εθνικών εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, η χρήση ξένων γλωσσών σε ορισμένα μαθήματα, η πρόβλεψη για αλλοδαπούς επισκέπτες καθηγητές

σε μαθήματα ή σεμινάρια των εγχώριων πανεπιστημίων και η χρηματοδοτική ενίσχυση των φοιτητών όλων των επιπέδων (προπτυχιακού και μεταπτυχιακού) για τη συστηματική συμμετοχή σε διεθνή προγράμματα εκπαίδευσης.

2.4. Πρόσβαση των αποφοίτων στην αγορά εργασίας (διασύνδεση πανεπιστημίου και αγοράς εργασίας)

Ποιες είναι οι εκροές του πανεπιστημιακού συστήματος; Ποιες θα πρέπει να είναι; Πώς σχεδιάζονται; Πώς αξιολογούνται; Το κριτήριο της πρόσβασης στην αγορά εργασίας αποκτά τα τελευταία χρόνια όλο και πιο βαρύνουσα σημασία. Η υψηλή ανεργία στις ευρωπαϊκές κοινωνίες μετατοπίζει το πρόβλημα κυρίως στην ποσοτική διάσταση, παραβλέποντας την ποιοτική διάσταση της απασχόλησης. (Τι είδους απασχόληση επιθυμούν οι νέοι; Η απασχόληση εξασφαλίζει και αξιοπρεπή διαβίωση;) Συχνά μάλιστα, στη δημόσια συζήτηση, τα πανεπιστήμια θεωρούνται ως εκπαιδευτήρια που παράγουν ανέργους, ακριβώς επειδή τα ποσοστά ανεργίας έχουν πολλαπλές συνέπειες τόσο για την κοινωνία όσο και για το πολιτικό σύστημα.

Ωστόσο, σε χώρες όπως η δική μας, όπου η απασχόληση στο δημόσιο τομέα είναι υψηλή και όπου μια σειρά επαγγελμάτων είναι «κλειστά», στο πλαίσιο της όποιας αξιολόγησης για την πρόσβαση στην αγορά εργασίας το πανεπιστήμιο δεν φαίνεται να βαρύνεται με ευθύνες σε ό,τι αφορά την εν λόγω πρόσβαση. Διαρθρωτικά χαρακτηριστικά της αγοράς εργασίας, διακυμάνσεις, κρίσεις και προσαρμογές των παραγωγικών δομών της οικονομίας μοιάζουν να διαδραματίζουν τον πρωτεύοντα ρόλο στην εξήγηση του φαινομένου, και όχι η καλή ή κακή εκπαίδευση που προσφέρεται στα ελληνικά πανεπιστήμια.

Παράδειγμα 1ο: Η δημιουργία θεσμών όπως το ολοήμερο σχολείο οδήγησε σε απορρόφηση σημαντικού αριθμού αποφοίτων παιδαγωγικών τμημάτων και μείωσε την ανεργία τους στα επίπεδα της ανεργίας τριβής. Ασφαλώς, τη χαμηλή ανεργία των εκπαιδευτικών δημοτικής εκπαίδευσης δεν μπορούμε να την αποδώσουμε στην κατάρτιση που λαμβάνουν στα εν λόγω τμήματα, παρά μόνο στις επιλογές που έκανε η πολιτεία για τη δημιουργία εκπαιδευτικών μονάδων και προγραμμάτων.

Παράδειγμα 2ο: Η άσκηση πολλών επαγγελμάτων συναντά θεσμικούς περιορισμούς για λόγους «προστασίας» των ήδη υπαρχόντων επαγγελματιών από την αύξηση του ανταγωνισμού. Τέτοιο παράδειγμα αποτελεί ο κλάδος των φαρμακοποιών. Η άσκηση του επαγγέλματος του φαρμακοποιού περιορίζεται με βάση πληθυσμιακά και χωροθετικά κριτήρια, με αποτέλεσμα να μη χορηγείται άδεια λειτουργίας φαρμακείου σε νέους πτυχιούχους φαρμακοποιούς, οι οποίοι και αποκλείονται από την αγορά εργασίας. Θα μπορούσε άραγε να αποδοθεί η ανεργία των νέων πτυχιούχων φαρμακευτικής στην ελλιπή κατάρτιση ή στην αποτυχία των τμημάτων τους να προσαρμοστούν στην αγορά εργασίας;

Παράδειγμα 3ο: Η άνθηση ή ταχεία ανάπτυξη συγκεκριμένων τομέων της οικονομίας κατά περιόδους (χρηματιστήριο και αγορά κεφαλαίου 1999-2001, αγορά κατοικίας 1999-2006, e-banking 2000) οδηγεί στην αναζήτηση συγκεκριμένων πτυχιούχων. Όμως, στις περιόδους κάμψης των συγκεκριμένων κλάδων παρατηρείται αύξηση της ανεργίας και της υποαπασχόλησης των –πριν από λίγα χρόνια– περιζήτητων στελεχών (οδηγούνται σε εθελούσια έξοδο, υποβαθμίζονται ιεραρχικά και μισθολογικά, καταλήγουν στην παραοικονομία κ.ά.).

Τα τελευταία χρόνια γίνεται σημαντική προσπάθεια διασύνδεσης των πανεπιστημίων με την αγορά εργασίας (γραφεία σταδιοδρομίας, γραφεία διασύνδεσης, γραφεία

επιχειρηματικότητας, συζητήσεις με την επιχειρηματική κοινότητα). Επίσης, δημιουργούνται Κ.Ε.Κ. στα πανεπιστήμια για την ενίσχυση της διά βίου εκπαίδευσης και την επικαιροποίηση των δεξιοτήτων των πτυχιούχων⁸.

Ωστόσο, η αναλογία δημόσιας και ιδιωτικής απασχόλησης υπέρ της πρώτης οδηγεί μεγάλο αριθμό πανεπιστημιακών τμημάτων (ακόμη και τα πιο “market-oriented”) να προσανατολίζουν επαγγελματικά τους αποφοίτους τους στο δημόσιο τομέα (π.χ. εισάγουν μαθήματα παιδαγωγικής και διδακτικής στα προγράμματα σπουδών τους παραπέμποντας στους διαγωνισμούς του Α.Σ.Ε.Π. για εκπαιδευτικούς).

Η *ποιοτική διάσταση της απασχόλησης* είναι ένα κριτήριο αξιολόγησης της αγοράς εργασίας και όχι του πανεπιστημίου. Παράδειγμα: σε πολλές χώρες η αύξηση της απασχόλησης δεν συνεπάγεται και αποφυγή της φτώχειας. Οι φτωχοί εργαζόμενοι (“in-work poverty”) ανέρχονται στη χώρα μας για το 2001 σε 13% περίπου του συνόλου των εργαζομένων (Eurostat: 2005), γεγονός που αναδεικνύει την ποιοτική διάσταση της πρόσβασης στην αγορά εργασίας και τη σημασία που έχουν γι’ αυτή παράγοντες όπως η κοινωνικοοικονομική προέλευση των αποφοίτων (κατοχή κοινωνικού κεφαλαίου), αλλά και ευρύτερων οικονομικών μετασχηματισμών στην αλυσίδα παραγωγής και στην αλυσίδα αξίας (π.χ. αποβιομηχάνιση, ανάπτυξη της άυλης οικονομίας, ανταγωνιστικότητα χωρών με χαμηλό κόστος εργασίας).

Το ζητούμενο δεν είναι απλώς η πρόσβαση στην αγορά εργασίας, αλλά η πρόσβαση στην ποιοτική εργασία (εξασφάλιση αξιοπρεπούς επιπέδου διαβίωσης, διοχέτευση δημιουργικών αναζητήσεων κ.ά.). Ζητούμενο δεν είναι απλώς η ανάπτυξη, αλλά η βιώσιμη και η ανθρώπινη ανάπτυξη, τμήμα των οποίων είναι και η

⁸ Βλ. και τον πρόσφατο Νόμο 3369/2005 για τη συστηματοποίηση της διά βίου μάθησης (ΦΕΚ 171Α, 6 Ιουλίου 2005).

οικονομική ανάπτυξη. Το πανεπιστήμιο είναι υποσύστημα του ευρύτερου κοινωνικού σχηματισμού, όπως και η αγορά εργασίας⁹.

Οι κυβερνητικές και νομοθετικές αποτυχίες στον τομέα της εκπαίδευσης, με την ανυπαρξία σχεδιασμού στρατηγικής για το σύνολο του εκπαιδευτικού συστήματος, συντείνουν στην ολοένα αυξανόμενη τάση διατήρησης του κλειστού συστήματος της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης, αφού, όπως υποστηρίζεται στην πολιτική επιστήμη, οι όποιες μεταρρυθμιστικές προτάσεις καταλήγουν να υποχωρούν υπό την πίεση καλά οργανωμένων ομάδων που διαθέτουν τη δύναμη της αρνησικυρίας¹⁰.

Η ποιοτική και ποσοτική διαφοροποίηση της πρόσβασης στην ανώτατη εκπαίδευση (Πόσοι έχουν πρόσβαση; Τι είδους πρόσβαση έχουν; Ποια τα αποτελέσματα της πρόσβασης;) μεταξύ των πανεπιστημιακών υπομονάδων, μεταξύ του πανεπιστημίου και της ευρύτερης ακαδημαϊκής και ερευνητικής κοινότητας και μεταξύ των πανεπιστημίων και του οικονομικού συστήματος θα μπορούσε να διατυπωθεί ως **μεταρρυθμιστική πρόταση**:

Η διεύρυνση της πρόσβασης (ολοένα και περισσότεροι συμμετέχοντες) αλλά και η ένταση και το βάθος της πρόσβασης θα μπορούσαν να ενεργοποιήσουν μια σειρά «θετικών καταλυτών» (π.χ. διδάσκοντες με διεθνή ερευνητικό προσανατολισμό,

⁹ Υπάρχει μεταξύ τους σχέση ανώτερου και κατώτερου υποσυστήματος; Το πανεπιστήμιο είναι (δέον να είναι) υποσύστημα του πολιτισμικού συστήματος ή του οικονομικού συστήματος; Ποιοι οι αξιακοί προσανατολισμοί του; Ποιος ο «θεμελιώδης μύθος» του; Εάν ο θεμελιώδης μύθος του πανεπιστημίου γίνει «αγοραίος» (η παραγωγή απασχολούμενων), τότε μάλλον προετοιμάζει την πλήρη κατάρρευση της νομιμοποίησής του. Ακριβώς το ίδιο αποτέλεσμα (κατάρρευση της νομιμοποίησης) επιτυγχάνεται και από το παραδοσιακό πανεπιστήμιο, που λειτουργεί ως «κλειστό σύστημα» διασπασμένων επιμέρους μονάδων με ιδιαίτερη οργανωσιακή κουλτούρα («κεχωρισμένα οχυρά»), με απώτερη συνέπεια την αμφισβήτηση του κύρους και της ανάγκης δημόσιας χρηματοδότησής του.

¹⁰ Βλ. αναλυτικά για τη δύναμη των οργανωμένων ομάδων στο ελληνικό πανεπιστήμιο, Πελαγίδης & Μητσόπουλος, 2006, σσ. 197-266, καθώς και Μαυρογορδάτος, 2005, σσ. 59-62.

φοιτητές με ισχυρή επιθυμία κοινωνικής ανέλιξης) που ενυπάρχουν στο πανεπιστημιακό σύστημα, αλλά εμφανίζουν σημάδια κόπωσης ή ακόμα και παραίτησης. Η θεσμοθέτηση και παρακολούθηση ενός συστήματος κοινωνικής λογοδοσίας των πανεπιστημίων που θα συνδέει «επιτεύγματα πρόσβασης» με αμοιβές και χρηματοδοτήσεις θα μπορούσε να ενεργοποιήσει τις αδρανείς δυνάμεις και να οδηγήσει στην υιοθέτηση των μεταρρυθμιστικών προτάσεων.

Παραδείγματα κριτηρίων πρόσβασης

Παράδειγμα 1ο: Η διάχυση των πληροφοριών για τις δραστηριότητες μιας πανεπιστημιακής υπομονάδας που επιτυγχάνεται μέσω του διαδικτύου.

Παράδειγμα 2ο: Ο σχεδιασμός και η υλοποίηση δράσεων για την ενσωμάτωση των γυναικών και των ατόμων με ειδικές ανάγκες στην πανεπιστημιακή ζωή.

Παράδειγμα 3ο: Η εξεύρεση θεσμικών τρόπων για τη θετική ενίσχυση φοιτητών οι οποίοι έχουν κοινωνικοοικονομικά μειονεκτήματα (συγκριτικά με άλλους φοιτητές).

Η έμφαση στην ενίσχυση της πρόσβασης (ποιοτικής και ποσοτικής, εσωτερικής και εξωτερικής) θεωρούμε ότι είναι ο απαραίτητος όρος για την επίτευξη του μέγιστου αποτελέσματος σε όλες τις προτεινόμενες επιμέρους δράσεις.

Παράδειγμα: *Η αύξηση της δημόσιας χρηματοδότησης δεν εγγυάται ούτε την αποτελεσματικότητα ούτε την αποδοτικότητα του συστήματος στο βαθμό που οι μηχανισμοί διάχυσης της παραγόμενης γνώσης παραμένουν ανενεργοί (απλώς αυξάνονται οι καταναλωτικές δαπάνες).*

Επιπρόσθετα, και ως συνέπεια της «επιλεκτικής» πρόσβασης στις καλές πανεπιστημιακές σχολές φοιτητών προερχόμενων από ευνοϊκό κοινωνικοοικονομικό

περιβάλλον¹¹, η αύξηση της δημόσιας χρηματοδότησης της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης λειτουργεί σε μεγάλο βαθμό ως εφαρμογή «αντεστραμμένης» κοινωνικής πολιτικής: οι λιγότερο ευημερούντες φορολογούμενοι πολίτες χρηματοδοτούν δυσανάλογα, μέσω των δημόσιων πανεπιστημίων, την εκπαίδευση των περισσότερο ευημερούντων πολιτών.

¹¹ Στις πανεπιστημιακές σχολές κύρους όπως είναι οι ιατρικές σχολές, που οδηγούν σε κατοχυρωμένα επαγγελματικά δικαιώματα, συγκεντρώνονται φοιτητές που προέρχονται κυρίως από τα μεσαία και ανώτερα εισοδηματικά στρώματα της ελληνικής κοινωνίας. Αντίθετα, σχολές με ασαφή επαγγελματικό προσανατολισμό και μη κατοχυρωμένα επαγγελματικά δικαιώματα συγκεντρώνουν φοιτητές από τα φτωχότερα εισοδηματικά στρώματα.

Βασικό συμπέρασμα

Η όποια προσπάθεια μεταρρύθμισης του ελληνικού πανεπιστημιακού συστήματος οφείλει να λάβει υπόψη της τις βασικές ανισότητες και ανεπάρκειες πρόσβασης ορισμένων ομάδων του πληθυσμού στο πανεπιστήμιο, τη διάκριση μεταξύ σχολών κύρους και με κατοχυρωμένα επαγγελματικά δικαιώματα για τους αποφοίτους τους και σχολών ασαφούς επαγγελματικού χαρακτήρα, την ύπαρξη κλειστών υπομονάδων (τμημάτων και σχολών ή και ολόκληρων πανεπιστημίων) μέσα στο πανεπιστημιακό σύστημα, καθώς και την ανάγκη «επικοινωνίας» με την αγορά εργασίας και τη διεθνή επιστημονική κοινότητα.

Το ζητούμενο της πρόσβασης αποκτά μείζονα χαρακτήρα, αυτή τη φορά όμως περισσότερο ποιοτικό (προσαρμογή στο εξωτερικό περιβάλλον και τις κοινωνικές ανάγκες) και λιγότερο ποσοτικό (επέκταση του συστήματος). Ένα σημαντικό ποσοστό των Ελλήνων αποφοίτων της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης φοιτά σε κάποιο ίδρυμα της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, ωστόσο πολύ μικρότερο ποσοστό καταφέρνει να ολοκληρώσει τις σπουδές του.

Προτείνεται η ενίσχυση, αξιολόγηση και επιβράβευση «επιτευγμάτων πρόσβασης» των πανεπιστημιακών σχολών και τμημάτων, καθώς και η συνέργεια άλλων πολιτικών (κοινωνικής συνοχής και αλληλεγγύης, μεταναστευτική πολιτική), προκειμένου να επιτευχθεί το καλύτερο δυνατό αποτέλεσμα. Το όραμα της UNESCO για το πανεπιστήμιο του 21ου αιώνα θα μπορούσε να αποτελέσει πηγή βασικών κατευθύνσεων στη στρατηγική του ελληνικού πανεπιστημίου στο νέο κοινωνικό και οικονομικό περιβάλλον.

Βιβλιογραφία-Πηγές

Ελληνόγλωσση

Ε.Σ.Υ.Ε. (2006). *Έρευνα οικογενειακών προϋπολογισμών 2004/2005*, ΕΣΥΕ: Αθήνα
(www.statistics.gr)

Κ.ΑΝ.Ε.Π.-Γ.Σ.Ε.Ε. (2005). *Προεκτάσεις εκπαιδευτικών πολιτικών. Οι διαφοροποιημένοι δείκτες των τοπικών κοινωνιών στο επίκεντρο της εθνικής πολιτικής για την περιφερειακή ανάπτυξη*, Κ.ΑΝ.Ε.Π.-Γ.Σ.Ε.Ε.: Αθήνα.

Λαμπίρη-Δημάκη Ι. (1974). *Προς μια ελληνική κοινωνιολογία της παιδείας*, Αθήνα.

Μαυρογορδάτος Γ. (2005), *Ομάδες πίεσης και δημοκρατία*, Πατάκης: Αθήνα (3η ανατύπωση).

Μορέν Ε. (2000). *Οι επτά γνώσεις κλειδιά για την παιδεία του μέλλοντος*, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου: Αθήνα.

Παλαιοκρασάς Σ. κ.ά. (2001). *Μαθητική διαρροή στο Γυμνάσιο (φουρνιά 1997/1998)*, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο: Αθήνα.
(http://www.pi-schools.gr/programs/par/drop_2000.htm).

Παπαναστασούλης Β. (2006). «Τα θρανία της αποτυχίας», *Ελευθεροτυπία*, 13/3/2006.

Παπαστάμου Σ. (1989). *Ψυχολογιοποίηση*, Οδυσσέας: Αθήνα.

Πελαγίδης Θ. & Μητσόπουλος Μ. (2006). *Ανάλυση της ελληνικής οικονομίας. Η προσοδοθηρία και οι μεταρρυθμίσεις*, Παπαζήσης: Αθήνα.

Rifkin J. (2001). *Η νέα εποχή της πρόσβασης*, Λιβάνης: Αθήνα.

Τρέσσου Ευαγγελία (1998). «Αποκλεισμός ειδικών ομάδων από την εκπαίδευση σε συνθήκες σχολικής διαφοροποίησης και σε συνθήκες σχολικής συνύπαρξης»,

Πρακτικά συνεδρίου Ιδρύματος Σάκη Καράγιωργα με θέμα: «Κοινωνικές ανισότητες και κοινωνικός αποκλεισμός», Αθήνα.

http://www.eled.auth.gr/reds/txt/exclusion/apokl-karg_tr.htm

Τριανταφυλλίδου Ά. (2005). «Ελληνική Μεταναστευτική Πολιτική: Προβλήματα και Κατευθύνσεις», *Κείμενα Πολιτικής*, Νο 6, ΕΛΙΑΜΕΠ, Αθήνα.

Τσουκαλάς Κ. (1975). «Η ανώτατη εκπαίδευση στην Ελλάδα ως μηχανισμός κοινωνικής αναπαραγωγής», *Δευκαλίων*, τ. 13.

Χατζηπαντελής Θ. (2005). «Παρατηρητήριο ΑΠΘ. Η ροή των φοιτητών».

http://web.auth.gr/dent/el/info/auth_obs_post.ppt)

Ξενογλώσση

Bardone L. & Guio A.-C. (2005). “In-Work Poverty”, *Statistics in focus*, 5/2005, Eurostat.

Demunter C. (2005). “The digital divide in Europe”, *Statistics in focus*, 38/2005, Eurostat.

European Commission (2003). *The role of the universities in the Europe of knowledge*, COM (2003) 58 final.

European Commission (2006). *Delivering on the modernization agenda for Universities: Education, research and innovation*, COM (2006) 208 final.

Gros D. (2006). “Employment and competitiveness. The key role of education”, *CEPS Policy Brief No. 93* (www.ceps.be)

Machin S. (2006). “Social disadvantages and education experiences”, *OECD Social, Employment and Migration Working Papers*, No 1, OECD: Paris.

Teichler U. (1998). “The requirements of the world of work”, *Working Document submitted to World Conference on Higher Education*, UNESCO, Paris (<http://www.unesco.org/education/wche>)

UNESCO (1998). *World Declaration on Higher Education for the Twenty-First Century: Vision and Action*, UNESCO, Paris.

(http://www.unesco.org/education/educprog/wche/declaration_eng.htm)